

Adam Fałowski
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

CZY BACHUR/BACHOR PRZYBYŁ DO POLSKI ZE WSCHODU?

Zachęcony przez Marka Stachowskiego (zob. Stachowski w tym numerze, przyp.12) postanowiłem przyjrzeć się bliżej losom wyrazu *bachor/bachur* w językach wschodniosłowiańskich.

W zabytkach staroukraińskich pojawia się on w wieku XVII w trzech postaciach: *бахурь*, *бахорь*, *бехурь* jako ‘dziecko, dziecko żydowskie’:

Дыспутуй же о то з Ляментомъ, который вѣрный сынъ церкви Божое его (а не іеретыцы) писалъ. З ним ся то тамъ было стерти, не зъ своими бахурами (1616);

Отожъ есь выгралъ, на томъ соборѣ ваиомъ. Когось то переперь? Своихъ же бехуровъ дурний лейзеръ (jw., SUM XVI–XVII 2 : 27);

Ваши жидове Книги псують, фалиують и откидають, и молодимъ бахоромъ читати забороняють (1669, Тумченко I: 62),

a także w funkcji antroponimicznej:

Вл.н.: бы(в) оу правѣ Грицкувъ Ива(н) и Бахуръ Лукачъ, и все село (1603); Пу(д) его давъ Федуръ попувъ Бахорови Мигаїлови оу б золоты(х) (jw., SUM XVI–XVII 2: 27).

Nie jest to wszakże jego najdawniejsza dokumentacja, gdyż według tego samego źródła, końca XVI stulecia sięgają dwa inne przykłady, będące derywatami opartymi na podstawie *бахурь* z dodatkiem sufiksu *-чикъ*: *бахурчикъ*, *бахурьчикъ* ‘młodzieniec żydowski, chłopiec’:

невѣрные жидове бахурьчики, на име Израиль а Нисань...на взгарду закону и виры християнское каменемъ метали (1590); Што кгда постережоно, тыхъ бахурчиковъ, найме Израля а Нисана, поймано, и се zde до вряду приведено и до везеня отъдано (jw., SUM XVI–XVII 2: 27).

Natomiast *бахурь* jako ‘kochanek’ został poświadczony w zabytku ukraińskim z XVIII w.:

Цить у тебе бахуры есть (1760, Тумченко I: 62).

W znaczeniu ‘młody Żyd’ *бахурь*, *бахурь* spotykany jest jeszcze w nieco starszych tekstach uznanych za starobiałoruskie:

Збитъ и раненъе сталося ему Оскови отъ жидовъ Берестейскихъ, отъ бохура, который въ Мишкарехъ ходилъ (1577);

не ведать екимъ способомъ, снать подобно челядникъ бахуръ того Ицка Абрамовича... отъишоль, албо утекъ (1645, HSBM I: 203; Bułyka 1972: 47).

W źródłach nowszych reprezentowanych przez słowniki XIX–XX w. znajdujemy bogatą egzemplifikację badanego leksemu w różnorodnych wariantach słowotwórczych i semantyczno-stylistycznych. Świadczy to z pewnością o dużej jego aktywności i ekspansywności na obszarze wschodniosłowiańskim (z wyjątkiem rosyjskiego).

W XIX-wiecznym słowniku białoruskim I.I. Nosowicza (Nosovič 1870: 17) *бахуръ* występuje w czterech znaczeniach: 1. ‘kobieciarz, kochanek’; 2. ‘ktoś z dużym brzuchem’; 3. ‘niekastrowany samiec świni, knur’; 4. ‘młody żonaty Żyd, który poświęcił się wyłącznie studiowaniu Talmudu, by zostać nauczycielem żydowskim’. Oprócz tego autor słownika odnotował jeszcze trzy inne rzeczowniki pochodne oraz jeden czasownik: *бахурка* ‘dziewczyna lub kobieta rozpustna’, *бахураваць* ‘oddawać się rozpuście, uganiać się za kobietami’, *бахурокъ* 1. ‘dziecko żydowskie uczące się czytania i pisanie’; 2. ‘tłuściutki chłopczyk’, *бахурство* ‘rozpusta’. W dzisiejszych gwarach białoruskich oprócz znaczeń wymienionych przez I.I. Nosowicza dość dobrze widoczne jest także znaczenie ‘nieślubne dziecko, bękart’ (zob. ESBM I: 335), które często podlega metaforyzacji, por. np.

бахур, бахор, бэхур 1. ‘nieślubne dziecko’; 2. ‘*przen.* kurczęta, które wykluły się w ukryciu’; 3. ‘*przen.* mała poduszka’,

бахурка ‘to samo, co *бахур* 1, ale w odniesieniu do dziecka płci żeńskiej’, *бахурки* pl ‘*demin.-hipok.* kurczęta z inkubatora’ (SBHPZB I: 175).

Podobną sytuację obserwujemy na gruncie języka ukraińskiego. Słownik Borysa Hrinčenzenki (Hrinčenko I: 34) odzwierciedlający zasób leksykalny języka ukraińskiego XIX w. opatruje hasło *бахур, бахурь* czterema komentarzami znaczeniowymi: 1. ‘kobieciarz, lowelas, rozpustnik’; 2. ‘bękart’; 3. ‘chłopiec, dziecko’; 4. ‘dziecko żydowskie’ oraz dodaje pięć innych wyrazów należących do rodziny *bachura*: *бахурка* ‘rozpustnica’, *бахурня*, ‘coll. dzieci, dzieciarnia’, *бахурувати* ‘oddawać się rozpuście’, *бахуруватиш* ‘kobieciarz, lowelas’, *бахурчá* = *бахур* 2, 3. Stan taki utrzymał się zasadniczo bez zmian do dnia obecnego, aczkolwiek należy wyraźnie zaznaczyć, że część wyrazów (lub znaczeń) wymienionych przez B. Hrinčenzenkę dzisiaj przechowała się wyłącznie w gwarach ukraińskich (*бахур* w znac. 3., *бахурня*, *бахуруватиш*), inne mają status *przest.* (*бахурувати*) lub *obelż., wulg., lekcew.-pogardl.* (*бахур* w znac. 1., 2, *бахурка*, *бахурувати* (WTSSUM 39; ESUM I: 153).

Na tle białorusko-ukraińskiego język rosyjski prezentuje się pod tym względem bardzo skromnie. Jedynie u Maxa Vasmera (I: 137) znajdujemy potwierdzenie obecności badanego leksemu: *бахур* ‘kochanek, frant, młody Żyd’, a także ‘tłuścioch’.

Podane powyżej dane wschodniosłowiańskie skłaniają do sformułowania ostrożnych wniosków co do pochodzenia wyrazu *bachor/bachur* w języku polskim.

1. Istnieją przesłanki ku temu, aby przyjąć, że *bachor/bachur* ‘dziecko’ – wyraz niewątpliwie pochodzenia żydowskiego – został przyswojony do języka polskiego za pośrednictwem języków ruskich (białoruskiego i ukraińskiego). Są to:

1a) wcześniejsza chronologia tego wyrazu i jego derywatów w tekstach zachodnioruskich niż polskich: w znaczeniu ‘młodzieniec, chłopiec żydowski’ – brus.-ukr. (1577) : pol. (1606); w znaczeniu ‘dziecko, dziecko żydowskie’ – brus.-ukr. (1616) : pol. (1835);

1b) trzy warianty fonetyczne poświadczane w dawnych tekstach zachodnioruskich: *бахурь, бахорь, бехурь* wobec dwóch polskich: *bachur, bachor*;

1c) znacznie większa jego aktywność słowotwórcza na gruncie wschodniosłowiańskim, por. ukr. derywaty: *бахурчик, бахурка, бахурня, бахурувати, бахуруватиш, бахурча, бахурнятський*, brus. *бахурка, бахуравіць, бахурок, бахурство*; pol. *bachorzę, bachorzy, bachorek, bachoro, bachorzec* (trzy ostatnie formy zaświadcza SGP I: 244–249);

1d) bogatszy zakres znaczeniowy wyrazu w językach zachodnioruskich (w tym znaczenia metaforyczne) niż w polskim, por. brus.-ukr.: ‘młody Żyd, chłopiec; urwis; dziecko, dziecko żydowskie; bękart; kobieciarz, lowelas, kochanek; ktoś z dużym brzuchem; niekastrowany samiec świni; kurczę z inkubatora; mała poduszka’, pol. ‘niesforne, niegrzeczne dziecko; dziecko żydowskie; dziecko niesłubne; chłopiec, młodzieniec żydowski; zwykły uczestnik gry w palanta; młody kiernoz’.

2. Wątpliwości zasygnalizowane przez M. Stachowskiego w przyp. 12 co do strony fonetycznej i transkrypcji Paula Wexlera postaci brus. *béchur*: „czy nie należy jej aby rozumieć raczej jako *b'e-?*, ale czy powstała wskutek jakania forma **b'achúr* mogła dać pol. *bachur?*” należy rozwiązać ponad wszelką wątpliwość. Postać z nagłosowym *be-* (nie: *b'e-* !) potwierdzają dawne teksty ukraińskie i słowniki gwar białoruskich.

3. Warianty z nagłosowym *ba-* i *be-* R. Rosół tłumaczy istnieniem dwóch różnych żydowskich źródeł omawianego wyrazu: hebr. *bāhūr* ‘młodzieniec, kawaler’, jid. *bocher* ‘chłopiec, młodzieniec’ (Rosół 2009: 331) oraz *Bechor* ‘żydowskie imię męskie, dosł. syn pierworodny’ (ibid.: 333). W podobny sposób krakowski lingwista skłonny jest objaśniać przyczyny wygłosowej opozycji: *-ur* || *-or*. Propozycja R. Rosoła, zakładająca, iż należy tu wyjść od dwóch form: hebr. *bāhūr* ‘młodzieniec’ i *bākōr* ‘syn pierworodny’ ma swoje słabe strony, co zostało skwapliwie wypunktowane w artykule polemicznym M. Stachowskiego. Przede wszystkim mało prawdopodobne jest wyprowadzanie *bachura* bezpośrednio z hebrajskiego. Można się także zastanawiać, dlaczego zamiast spodziewanej stuktur. postaci **bexorь* (< *bākōr*) pojawiła się forma *бехурь* (zob. SUM XVI–XVII 2 : 27), podobnie jak brus. dial. *бэхурь* (SBHPZB 1979: I, 175). Zapewne jest to efekt kontaminacji: *бахурь* i **bexorь*.

Jedynym – jak mi się zdaje – prawdopodobnym sposobem wytłumaczenia tej osobliwej wariacji zarówno w nagłosie (*ba-*|| *be-*), jak i wygłosie (*-ur* || *-or*) jest to, że w momencie przejścia omawianego wyrazu z języka Żydów (jidysz) w znaczeniu ‘młodzieniec; dziecko żydowskie’ przez wschodnich Słowian trafił on na przyjazny grunt w postaci homonimicznych wyrazów o słowiańskiej proveniencji. Chodzi tu o następujące formy skrzętnie odnotowane przez słowniki języka prasłowiańskiego:

3a) **bachorь* 1 : **bachorь* : **bachurь* ‘coś napęcznianego, obrzmiałego, o kulistym kształcie; brzuch; żołądek przeżuwaczy’. Jest to derywat z sufiksem *-orь* (: *-orь* : *-urь*) od podstawy **bach-* ‘pęcznić, obrzmiewać, być nadętym’. Wahania

wokalizmu w wyrazach o charakterze ekspresywnym o podstawie onomatopeicznej są zjawiskiem częstym (Laskowski 1966: 56; SP I: 181; ESSJ I: 136). Pozostałością tej formy byłoby ros. i brus. dial. *бáхур* ‘ktoś z dużym brzuchem, gruby człowiek’.

3b) **bachorъ* 2. dial. pld.-wsch. ‘czarodziej, czarownik’ wywodzony od podstawy **ba-x-ati* ‘raplać, gadać; chełpić się, przechwalać się’ (< **bajati*), por. ros. dial. *бáхарь, бáхорь* ‘bajarz, gawędziarz; znachor’. Zapewne z tego znaczenia wyjściowego rozwinęło się wschodniosłowiańskie znaczenie erotyczne ‘kochanek, kobieciarz; rozpustnik’ (SP I: 182; ESSJ I: 134).

Literatura

- БУЛЫКА 1972: А. М. Булыка, *Даўнія запазычанні беларускай мовы*, Мінск 1972.
 ESBM: В. У. Мартынаў (red.), *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. I, Мінск 1978–.
 ESSJ: О.Н. Трубочев (red.), *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, т. I, Москва 1974–.
 ESUM: О.С. Мельничук (red.), *Этимологічний словник української мови*, т. I, Київ 1982–.
 HRINČENKO: Б. Гринченко, *Словарь української мови*, т. I–IV, Київ 1907–1909.
 HSBM: А.І. Жураўскі, (red.) *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, т. I, Мінск 1982–.
 LASKOWSKI R., 1966, *Słowiańskie *bachorъ, *bachorъ, *bachurъ*, „Rocznik Slawistyczny” XXVI, s. 51–57.
 NOSOVIČ 1870: И. И. Носович, *Словарь белорусского наречия*, Санктпетербург 1870.
 ROSÓL R. 2009, *W sprawie etymologii rzeczownika bachor*, „Język Polski” LXXXIX, z. 4–5, s. 329–335.
 SBHPZB: Ю.Ф. Мацкевіч (red.), *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*, т. I, Мінск 1979–.
 SGP: M. Karaś (red.), *Słownik gwar polskich*, t. I, Wrocław 1982–.
 SP: F. Sławski (red.), *Słownik prasłowiański*, t. I, Wrocław 1974–.
 STACHOWSKI M., 2010, *Kilka uwag o kwestii żydowskich i słowiańskich źródeł polskiego bachor*, „LingVaria” nr 2 (10), s. 185–192.
 SUM XVI–XVII: *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, вип. I, Львів 1994–.
 ТУМЧЕНКО: Е. Тимченко (red.), *Історичний словник українського языка*, т. I, Київ 1930.
 VASMER: М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, т. I–IV, Москва 1986–1987.
 WTSSUM: *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, red. В.Т. Бусел, Київ–Ірпінь 2001.

Did *bachur/bachor* arrive in Poland from the East?

Summary

The article is a voice in a dispute begun by R. Rosól (*W sprawie etymologii rzeczownika bachor* [On the etymology of the noun *bachor*], „Język Polski” LXXXIX, 2009, issue 4–5) and continued by Marek Stachowski (*Kilka uwag o kwestii żydowskich i słowiańskich źródeł polskiego bachor* [On some

possible Jewish and Slavonic sources of the Polish word bachor). The author is prone to accept an affirmative answer to the question in the title. Studying the history of the word *bachor/bachur* in East-Slavic languages meaning child, Jewish child, Jewish youth, young Jew, he finds that old western-Ruthenian writings (16th–18th centuries) as well as lexicographic sources (19th–20th centuries) offer a wealth of examples of the lexeme in question in a number of forms and semantic-stylistic variants. This testifies to its active and expansive status in East-Slavic territory (except Russia).

That *bachor/bachur* is an East-Slavic import into Polish is suggested by the following arguments: a) earlier chronology of the word and its derivatives in western-Ruthenian texts than in Polish, meaning Jewish boy, youth; b) the existence of three phonetic variants found in old western-Ruthenian texts: *бахурь, бахорь, бехурь* against two in Polish: *bachur, bachor*; c) its much greater derivational activity in East-Slavic languages, cf. Ukr. derivatives: *бахурчик, бахурка, бахурн'я, бахурувати, бахуруватий, бахурчя, бахурн'ятський*, Belorus. *бахурка, бахураваць, бахурок, бахурство*; Pol. *bachorze, bachorzy, bachorek, bachoro, bachorzec* (the last three forms confirmed in *Słownik gwar polskich* [Dictionary of Polish dialects] I: 244–249); d) the word's richer range of senses in western-Ruthenian languages (including metaphorical senses) than in Polish, cf. Belorus.-Ukr.: young Jew, boy; urchin; child, Jewish child; bastard; womanizer, flirt, lover; pot-bellied person; uncastrated hog; incubated chicken; small pillow, Pol. 'ill-behaved child, brat; Jewish child; illegitimate child; boy, Jewish youth; ordinary stickball player; young hog'.

Considering the reasons for the peculiar variance of *bachor/bachur* both in initial (*ba-* || *be-*) and final positions (*-ur* || *-or*), the author concludes that when eastern Slavs borrowed it from Yiddish, the word meaning 'youth; Jewish child' fell on favorable ground in homonymic words of Slavic origin. Listed in dictionaries of proto-Slavic, those included: **bachorъ* 1 : **bachorъ* : **bachurъ* 'something swollen, rounded, spherical; belly; stomach in ruminants', and **bachorъ* 2. south-eastern dial. 'wizard, sorcerer'.

